

BALOGH MAGDOLNA

Sinkó Ervin kommunistasága: a messianizmustól a titóizmusig

Sinkó Ervin (1898–1967) a magyar irodalom- és eszmetörténet megkerülhetetlen alakja. Mégsem mondhatjuk, hogy helyét pontosan kijelölte volna akár az eszmetörténet, akár az irodalomtörténet-írás.¹ Életműve az elmúlt évtizedekben valamilyen oknál fogva mindig problematikusnak bizonyult. A Sinkó-mű hányattatásai – a kiadatlan kéziratok, a betiltott (sőt, bezúzott) munkák, a művek tényleges ideológiai és történeti kontextusát elhallgató, vagy csak részben feltáró értelmezések mintha csak Iszaak Babel szavaira rímelték volna. Az orosz író 1935-ben Moszkvában, tudomást szerezve róla, kiféle, miféle is az új lakótársa, állítólag így kiáltott fel: „Hanem, Ervin Izidorovics, hogy valaki így halmozza a lehetetlennél lehetlenebb attribútumokat, mint ahogy azt maga teszi! Magyarnek lenni már magában is szerencsétlenség, de ez még valahogy megjárja. Magyarnek és zsidónak lenni, ez azonban már kicsit több a soknál. Magyarnek és zsidónak és kommunista magyar írónak lenni, ez valósággal perverzítés. De ma magyarnek, zsidónak, kommunista magyar írónak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – emellett a megboldogult Sacher-Masoch fantáziája egyszerűen ártatlan kis pincsikutya.”²

¹ Így van ez annak ellenére, hogy ma már a Sinkó-filológia, elsősorban a vajdasági Bosnyák Istvánnak köszönhetően, elég gazdag. Bosnyák István szinte egész életét ennek az ügynek szentelte. Tanulmányokat írt, kéziratokat publikált, monográfiát azonban nem készített Sinkóról.

² Sinkó Ervin: *Egy regény regénye. Moszkvai naplójegyzetek 1935–1937*. Sajtó alá rendezte: BOSNYÁK István. Forum Könyvkiadó–Magvető Könyvkiadó, Újvidék–Budapest, é. n. (1988.) 372.

Ami Babel számára úgyszólván perverzítással felérő kuszált-ság volt, Közép-Európában korántsem számított különleges identitásképletnek. Az azonban tény, hogy a változó közép-európai politikai konstellációknak, a tartósan feszült államközi kapcsolatoknak, a szerző nemzeti kisebbségi irodalmár státusának csakúgy, mint az író ideológiai-politikai elkötelezettségének jócskán része volt abban, hogy Sinkó műveinek befogadása részleges, csonka volt, illetve egyszerűen elmaradt. Amikor 1990 után, az irodalomtörténet-írás ideológiai és politikai kötöttségeinek megszűnésével az életmű megnyugtató besorolást kaphatott volna, a baloldaliságnak a szerző által képviselt változata a kutatók érdeklődésének peremére szorult.³

Sinkó Ervinnel kapcsolatban sokan vélekednek úgy, hogy méltatlanul mellőzött alakja a 20. század irodalom-és eszmélet-történetének, az utóbbi időben mégis csak kevesen vállalkoztak életműve felmérésére. Szöllös Péter Sinkó krisztianizmusáról írt tanulmányt.⁴ A Sinkó művének paradigmaticus jelentőséget tulajdonító Lengyel András azt tekintette az író érdemének, hogy az elsők között tudta érzékeltetni a kortársak legjobbjainak közös korélményét: „a létezőtől való radikális és totális elszakadás igényét”.⁵ Sinkó életműve Lengyel András értelmezésében a gnózis és utópia konfliktusának erőterében értelmezhető: a rossz világtól való radikális elszakadás igénye, és az ezzel szembeszegezett utó-

³ A Sinkó iránti kutatói érdeklődés a hatvanas évektől (legfontosabb műveinek magyar nyelvű megjelenésétől) a nyolcvanas évek közepéig volt a legintenzívebb. Magyarországi befogadásában Sükösd Mihálynak volt fontos szerepe. Az ő válogatásában jelent meg a *Szemben a bíróval* című tanulmánykötet 1977-ben. A magyarországi Sinkó-filológia alapműve, az addigi legteljesebb bibliográfiát is tartalmazó mű SINKÓ Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939.* című kötete. (Szerkesztette: ILLÉS László–JÓZSEF Farkas. A jegyzeteket és az utószót írta: BOSNYÁK István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.) – A kiadvány, alapos és bőséges életrajzi, filozófiai és eszmélet-történeti jegyzetanyaga, valamint a szerzői bibliográfia miatt minden, a témával foglalkozó kutató számára megkerülhetetlen.

⁴ SZÖLLÖS Péter: Sinkó Ervin krisztianizmusa. In: ILLÉS László–JÓZSEF Farkas (szerk.): *Mítosz és utópia. Irodalom-és eszmélet-történeti tanulmányok.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1995. 66–94.

⁵ LENGYEL András: Gnózis és utópia. A naplóíró Sinkó Ervin. In: Uő: *Utak és csapdák. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Tekintet Könyvek, Budapest, 1994. 78.

pikus tudat szükségszerű kudarca miatti magasrendű feszültség tartja életben.⁶

Vállalva az eszmetörténeti megközelítés szükségszerű elégtelenségét, tanulmányomban Sinkó és a kommunizmus viszonyát vizsgálom, hiszen a század nagy mozgalma melletti ideológiai elköteleződés – a nagy meghasonlások és válságok ellenére is – végigkísérte az író életét. Azt, hogy valóban a kommunizmus volt-e, ami mellett Sinkó kiállt, és hogy a kommunizmus melletti eltökélt kitartás milyen kompromisszumokat kényszerített ki, milyen hatással volt az író személyiségére, e munkában csupán felvázolni áll módomban. A tanulmány középpontjába az 1935 és 1937 között Moszkvában töltött két évet állítom, hiszen ez volt az az igen sűrű, eseménydús és súlyos tapasztalatokat érlelő időszak, amely az író elkötelezettségében a soron következő nagy meghasonlást magával hozta. A folyamat a moszkvai (és az ehhez szorosan hozzátartozó párizsi) napló, illetve a naplójegyzetek alapján konstruált memoár⁷ alapján követhető nyomon. Ez a mű nemcsak Sinkó életművének talán legérdekesebb darabja, hanem a 20. századi magyar kultúr-történetnek is egyedülálló alkotása, ami lehetőséget ad a memoárnak az egyetemes eszmetörténeti kontextusba ágyazására is.

Sinkó nem volt konjunktúrakommunista: ahhoz a magyar értelmiségi nemzedékhez tartozott, amelyik 1918-ban csatlakozott a kommunista mozgalomhoz, és a Magyar Tanácsköztársaság idején fontos politikai szerepet vállalt. A bukás után másokkal

⁶ Lengyel szerint Sinkó gnosztikus, aki „elutasítja a létező világot, egy beteg világ rabjának, de egyúttal emberfeletti hatalom birtokosának is érzi magát”. A gnosztikus világérzékelés Lengyel András szerint az az állandó elem, amelyre az egymással olykor gyökeresen ellentétes utópiák vágyképzetei épülnek rá. (LENGYEL András: i. m. 78., 100.)

⁷ Az 1935–1937-es moszkvai és az 1937–1939-es párizsi naplójegyzetek 1953-ban egészültek ki a (valószínűleg már Sztálin halála után írt) kommentárokkal. A kommentárok és a naplójegyzetek más-más szerzői intencióból születtek, és tipológiailag is elkülönülnek (előbbieket kurziválva). A kommentárokkal a szerző új kompozíciót is teremt: a kronológiát megbontva kiemel bizonyos feljegyzéseket, amelyeket lényegesnek tart a mű egésze szempontjából. Vagyis itt egy tudatosan szerkesztett, dokumentumokból álló memoárról van szó, amellyel az író, céljának megfelelően, a (még fogalomként akkoriban nem is létező) sztálinizmust kívánta leleplezni. A szövegnek mintegy harmadik rétege az 1961-ben, az első magyar nyelvű kiadás idején hozzáillesztett utószó, amely a könyv „szereplőinek” utóéletével foglalkozik.

együtt ő is menekülni kényszerült: 1920 és 1935 között rövidebb-hosszabb ideig Bécsben, majd Párizsban élte az emigránsok életét, illetve felesége orvosi tanulmányai, később állomáshelyei változásait követve Jugoszláviában, majd Zürichben tartózkodott, utóbb ismét emigránsként Párizsban élt.

Sinkó kommunizmushoz kanyarodó pályája tipikusnak mondható értékválasztást tükröz a két háború közötti korszakban. Ennek igazolására két fő motívumot emelhetünk ki. Az egyik a zsidó származása miatt már gyerekként megtapasztalt kirekesztettség traumája, amely még felnőttként is kísértette.⁸ Nyilván ennek a keserű tapasztalatnak is szerepe volt abban, hogy már igen fiatalon csatlakozott a kommunizmushoz: ezt a választását tekinthetjük az asszimiláció nemzetek feletti változatának is. A másik fontos motívum, amely a kommunizmus felé vonzotta Sinkót, az első világháború tapasztalata lehetett. A háború okozta tömeges elszegényedés erőteljes felhajtóerőt adott a kommunista eszmének, amely az elnyomott, meggyötört, kiszolgáltatott munkástömegek iránti szolidaritást és a békét propagálta. Ahogyan Leszek Kólakowski is megállapítja, a kommunizmus kulturálisan éppen abban az időszakban, az első világháború után volt termékeny.⁹ Ez az összeurópai érzületként jelentkező békevágy és szolidaritás vezette a kommunisták közé Sinkót is, azokkal az értelmiségi fiatalokkal együtt, akik az 1910-es években kezdtek eszmélni, akiket az 1919-ben megalakuló magyar kommunista párt alapítói között tartunk számon, és akik azután a 20. század magyar kultúrájának jelentős baloldali személyiségei lettek. Sinkó Ervin, Lengyel József, Balázs Béla, Lukács György, Komját Aladár, György Mátyás, Révai József tartozott közéjük. Közös volt az a meggyőződésük is, amelyet a fiatal Lukács – aki Sinkó számára mester, szellemi atya is volt az idő tájt – úgy fogalmazott meg, hogy „a polgári társadalom világa a tökéletes bűnösség kora”. Az említettek egy része a Lukács és Balázs körül szerveződő úgynevezett

⁸ A *Szemben a bíróval* című könyvében Sinkó leírja, hogy gyerekként a bácskai Apatinban naponta megalázták, a sváb gyerekek az iskolából hazafelé menet „*Jud! Jud!*” kiáltással üldözték.

⁹ Leszek KOLAKOWSKI: A kommunizmus mint kulturális jelenség. 2000, 1989/1., 7.

Vasárnap Körből került ki. Mások – köztük Sinkó – Kassák köréből indultak, azonban igen hamar eltávolodtak mesterüktől, mert úgy vélték, a művészet forradalmiságát követelni önmagában kevés, a társadalmi forradalom ügyét kell előmozdítani. Emiatt indították el 1918-ban *Internacionálé* című lapjukat.

Számban csekély, de a forradalom ügyének erősen elkötelezett értelmiségi csoport volt ez. Tagjai részben a Galilei-körben, részint a Korvin–Szabó-körben ismerkedtek meg a marxizmus akkoriban hozzáférhető műveivel, s lettek morális küldetésstudatból vagy intellektuális meggyőződésből kommunisták. Ennek a szellemi formációként is leírható 1919-es nemzedéknek az intellektuális és ideológiai horizontját éppen Sinkó *Optimisták* című, kalandos sorsú regényéből ismerhetjük meg. A regény 1934-ben Párizsban készült el, de magyarul csak 1952-ben (második kötete 1955-ben) jelent meg Újvidéken. Hősei megszállott világmegváltók, akik a századelő eszmei kavalkádjából sok mindent magukba szívtak a német idealista filozófiától Kierkegaardon át Nietzscheig és Dosztojevszkijig, Assisi Szent Ferentől a *Kommunista Kiáltványig* vagy éppen Max Weber szociológiájáig. A filozófiai tájékozódás mellett napi rendszerességgel kísérték figyelemmel az orosz forradalmak alakulását, a német spartakisták küzdelmeit. Valamiféle messianisztikus világmegváltó attitűd, és a nemegyszer voluntarista gondolkodásmód kapcsolta őket egymáshoz. Szinte kivétel nélkül hittek a világforradalomban, vagyis abban, hogy a nem túl távoli jövőben egész Európában új társadalmi rend váltja fel a kapitalizmust. A regény egyik jellemző részletében az arisztokrata származású diáklány, Koltay Ágota az antant hivatalos megbízottját, Smuts tábornokot ismerteti meg a III. Internacionálé elnökének, Zinovjevnek a beszédével. „Őrületesen tempóban rohan az öreg Európa a proletárforradalom elébe. Lehet, hogy Amerikában a kapitalizmus egy kommunista Európa mellett pár évig még tartja magát. Lehetséges, hogy Angliában a kapitalizmus egy vagy néhány évig még akkor is fenn fog állani, ha már a kommunizmus az egész európai szárazföldön győzött. De huzamosabb ideig egy ilyen szimbiózis lehetetlen.”¹⁰

¹⁰ SINKÓ ERVIN: *Optimisták*. Magvető, Budapest, 1965. 668.

Amikor a Tanácsköztársaság kormánybiztosaként a kisemmitől oldaláról a hatalomba került, és mások a hatalom képviselőjeként tekintettek rá, Sinkó elbizonytalanodott. Gyakorló (és tegyük hozzá, bizonyosan botcsinálta) politikusként, folyamatosan kétségek gyötörték: az erőszak alkalmazása elrettentette.¹¹ A bukást követően a pártnak a saját tagjaival szembeni embertelensége, és az emigrációban kitört acsarkodások, frakcióharcok aztán eltávolították a mozgalmától.¹² Húszas évekbeli „krisztiánus” intermezzója után a Horthy-rendszer fehérterrorja¹³ és az európai fasizmus előretörése terelte vissza a kommunisták táborába, egyfajta erkölcsi maximalizmus jegyében. Az író pályájának éles kanyarulatait a harmincas évek közepéig a folytonosan dokumentált etikai útkeresés, a morális felelősségvállalás kényszere idézte elő, ami mint cél és igény, többnyire ütközött a mozgalom napi gyakorlatával, ráadásul időben is a mozgalom idejétől eltérő ritmusban zajlott: emiatt hol együtt haladt, hol pedig éppen szembement a kommunista mozgalommal, miközben a közeledést vagy a távolodást kizárólag etikai megfontolásai motiválták. Sinkó a saját benső ideje szerint élt, saját benső erkölcsi irányítúje mozgatta. Ez a belülről irányítottság magyarázza, hogy – dacára az egyszer már átélt csalódásnak – első párizsi emigrációja idején, 1932-ben, Sallai és Fürst kivégzésének éjszakáján döbbsent rá, hogy mégis a kommunisták oldalán a helye (bár az illegális kommunista pártba nem lépett be).

Azt, hogy mit jelentett ez a váltás a gyakorlatban, 1935-ben a francia *Europe* című folyóirat számára írt *Szemben a bíróval* című

¹¹ Ismert tény, hogy amikor neki magának kellett a Tanácsköztársaság idején „megtorló” intézkedéseket foganatosítania, inkább más alternatívákkal kísérletezett. Ma már megmosolyogtatónak tűnik a kommunisták ellen harcoló 15-17 éves ludovikás fiúk átnevelésére irányuló kísérlete: Dosztojevszkijről szóló előadásokat tartott nekik, amelyeket kötelező volt látogatniuk. Annyi haszna mindenképpen volt, hogy a Tanácsköztársaság bukása után az egyik ilyen „hallgatója”, amikor az utcán felismerte, futni hagyta. (Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1919-1939.* I. m. 235.)

¹² A pártvezetők csak a maguk bőrét mentették, de ami ennél is jobban bántotta Sinkót, nem engedték meg, hogy a nála és Révainál elrejtett pártpénzeket az üldözött és Pesten bujkáló elvtársaik megsegítésére fordítsák. (Sinkó Ervin: *Egy regény regénye.* I. m. 133.)

¹³ A naplók tanúsága szerint azután tért vissza a kommunizmushoz, hogy Sallai Imrét és Fürst Sándort statáriális ítélet nyomán kivégezték (1932).

önéletrajzi esszéjében így magyarázza: „Írni csak a szolgálatnak egy módja. Ilyen értelemben hiszem, hogy ma nincs politikamentes irodalom, és ez az oka, hogy egy, a világban ma hazátlan nyelven, író maradtam.”¹⁴

Sinkó ekkoriban vallott kommunista meggyőződésének egyik pillére a korabeli marxisták körében általánosnak mondható messianisztikus hit, amely a proletariátus világmegváltó szerepéről szól. A proletariátus illetően felfogása a korabeli marxizmus öröksége, amelyben a proletariátus nem szociológiai vagy történeti kategória, hanem értékfogalom, ennél fogva jelentősége nem is lehet más, mint üdvtörténeti. Ahogyan már idézett önéletrajzi esszéjében írja: „Ma a nemzetközi proletariátus minden emberi értéknek nemcsak elrendelt örököse, hanem egyedüli védelmezője és egyetlen mentsvára.”¹⁵ Ez a hit magyarázza, hogy elköteleződését is az így felfogott proletariátushoz kapcsolódva fogalmazza meg: „Ennek a társadalomnak mai ellentétei, adott harca közepette az ember nem választja a helyét, hanem kikerülhetetlen morális kényszerrel adva van a helye a forradalmi proletariátus oldalán.”¹⁶

Hite másik pillérét az a két háború között a baloldalon, és főként a kommunisták körében általános meggyőződés alkotta, amely – minden negatív jelenség ellenére – a Szovjetuniót tekintette „a jövő” (a progresszió) egyetlen letéteményesének. Nem véletlen, hogy a harmincas évek első fele volt az a „rózsaszín évtized”, amikor a kommunizmus népszerűsége csúcán állt. Akkoriban lépett be a pártba vagy lett szimpatizánssá számos európai és tengerentúli értelmiségi, köztük Henri Barbusse, André Gide, André Malraux, Anna Seghers, Johannes R. Becher, Bertolt Brecht, John Dos Passos, Christopher Isherwood, Hugh Wystan Auden, Stephen Spender, Richard Wright, Ignazio Silone. Ugyanerre az időszakra tehető a szovjetbarát világgözülemény kialakulása is, amit elsősorban azzal magyarázhatunk, hogy a Szovjetunió vonzerejét megsokszorozta a nagy gazdasági világválság és a fasiszmus előretörése Európában. Az akkor ugyancsak kommunista párttag Arthur Koestler így emlékszik vissza erre a korszakra: „Ha maga

¹⁴ SINKÓ ERVIN: *Az út. Naplók 1919–1939.* I. m. 239.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 234.

a Történelem lett volna 'szovjet szimpatizáns', akkor sem tudta volna jobban időzíteni a dolgokat, mint hogy a nyugati világ legsúlyosabb válsága egybeesik az orosz ipari forradalom kezdetével. Oly szembeeső és nyilvánvaló volt a kontraszt a kapitalizmus hanyatló íve és a szovjet tervgazdálkodás meredek felemelkedése között ..."¹⁷ Persze a szovjet kultúrdiplomácia is megtette a magáét. Se szeri, se száma a meghívott külföldi értelmiségieknek, akiket a szigorúan előre elkészített forgatókönyvek alapján zajló „konceptiós utazásokon” igyekeztek meggyőzni a szovjet élet előnyeiről. Rájuk utalva írta Koestler már idézett munkájában: „Jámbor liberálisok, akik visszarettentek Marxtól és irtóztak az erőszaktól, úgy tértek haza a szervezett oroszországi utakról, hogy megváltozott hangnemben, barátian szóltak a 'nagy orosz kísérletről'. Zaklatott gyárosok és bankárok jutottak el odáig, hogy elismerték, 'mégiscsak lehet benne valami'.”¹⁸

Ahogy a nagy kísérlet országa, maga a főváros is sokak számára kínált ez idő tájt széles körű lehetőségeket testesített meg: Moszkva nemzetközi város, ahol külföldi szakértők, mérnökök, munkások, politikusok (a nemzetközi kommunista mozgalom vezető alakjai, Palmiro Togliattitól Georgi Dimitrovon át Kun Béláig és Varga Jenőig), és kisebb számban képzőművészek, filmesek, színházi emberek és írók (főként németek, osztrákok, magyarok, lengyelek, de bolgárok is) élnek. A harmincas évek Moszkvája a Keletre menekülő emigránsok Mekkájának látszik. Az emigráns írók több német és más nemzeti nyelvű lapot adnak ki (*Internationale Literatur*, *Deutsche Zentral-Zeitung*, *Das Wort*, *Új Hang*, *Sarló és Kalapács*). A különböző kommunista szervezetek számos kiadót működtetnek, köztük az idegen nyelvű írók kiadóját. Munka, megélhetés, publikálás, elfogadható életkörülmények – messziről nézve mindez reális lehetőségnek tűnik Sinkóék számára is. Így, amikor Sinkó a párizsi emigrációban élő Károlyi Mihály gróf révén Romain Rolland-hoz jut, aki azt tanácsolja neki, adassa ki művét a Szovjetunióban, elfogadja a francia baloldal doyenjének támogatását: Sinkó Rolland ajánlására kap meghívást a szovjet írószövetségtől. Csakhogy ami Párizsban Rolland szá-

¹⁷ Arthur KOESTLER: *Nyílvessző a végtelenbe*. Osiris, Budapest, 1996. 279.

¹⁸ Uo. 282.

mára egyszerűnek, egyértelműnek és könnyűnek tűnt, ti. hogy Sinkónak a Magyar Tanácsköztársaságról írt könyvét Szovjet-Oroszországban kell megjelentetni, az a helyszínen már sokkal problematikusabbnak bizonyult. Ez azonban csak jóval később derült ki.

Sinkó Ervin 1935 májusában érkezik Moszkvába feleségével, Rothbart Irma orvosnővel, a külföldi kulturális kapcsolatok szovjet szervezete, a VOKSZ meghívására. Kényelmes szállodában helyezik el őket, teljes ellátást biztosítanak számukra, segítenek megszervezni találkozóikat kiadói emberekkel, folyóirat-szerkesztőkkel. Kétségkívül pazar fogadtatás ez olyan embereknek, akik addig legfeljebb afféle megtúrt idegenek lehettek szerte a világban. Nem csoda, hogy Sinkóék úgy érzik, végre a helyükön vannak: nemcsak útjuk elsődleges célja, az *Optimisták* című regénykézirat publikálása válhat valóra, de Moszkvában otthonra lelhetnek, munkát, lakást, velük egyívású társakat találnak, megbecsülésben lesz részük, egyszóval emberhez méltó életet élhetnek. „Ahogy egyedül maradtunk szobánkban, ebben a múlt század fényűzésével berendezett nagy teremben, egymásra néztünk, és mind a ketten egyet éreztünk: elfogódottságot és csodálkozást afelett, hogy ez csakugyan valóság, valóság, hogy itt vagyunk, s valóság, hogy lehet, van a földtekén egy hely, ahol bennünket úgy fogadnak, mint itt”¹⁹ – rögzíti a napló az első benyomásokat.

Egy évvel később, 1936. április 8-án viszont már ezt írja: „Itt az asztal előtt ülve már nem tudom, mióta bámultam ki azzal az üres és semmitmondó szemmel a sűrűn hulló hóba, és egyszerre élesen eszméltem rá: pusztá látszat az, hogy ez a négy fal nekem hajlékom. Az igazság az, hogy csak véletlenül surrantam ide. Az igazság az, hogy eltekintve ettől a véletlentől, de facto semmilyen értelemben sem kaptam itt helyet és hajlékot, és ténylegesen, v a l ó s helyzetem szerint kint vagyok, gazdátlan kutya, az utcán.”²⁰

Mi történt e rövid idő alatt, hogy ekkora változás állt be az író hangulatában és a napló hangvételében? Jól tudjuk, ez a két év a szovjet történelem fontos periódusának része: az 1929-es úgy-

¹⁹ Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*. I. m. 85.

²⁰ Uo. 446.

nevezett második forradalom, a sztálini fordulat nyomán kiépülő totalitárius állam megszilárdításának időszaka.

Az 1934-es rövid konszolidációs periódus az év decemberében Kirov meggyilkolásával véget ért: még aznap, december 1-jén elfogadták azt a törvényt, amelynek értelmében gyorsított eljárással felülvizsgálják a politikai ügyeket, és haladéktalanul végrehajtják a legsúlyosabb ítéleteket. A Kirov-gyilkosság ürügyet szolgáltatott az ellenzékkel történő leszámoláshoz (mint ismeretes, a bűntényt a leningrádi pártellenzék, a „zinovjevista” centrum nyakába varrták), és ez adta meg a végső lökést a nagy perekhez: Zinovjev és Kamenyev került elsőként a volt pártvezetők közül a vádlottak padjára, majd a kivégzőosztag elé. 1937 januárjában Radek, Pjatakov és Szerebrjakov követte őket.

A terror társadalmi méretűvé szélesedését bizonyos fokig elfedik a hétköznapi új külső díszletei: pihenőparkok épülnek, újra lehet tangót és foxtrottot táncolni, és 1935-ben megrendezik az első nagyszabású karnevált május elsején. 1935-ben nagy csinnadrattával eltörlik a jegyrendszert, és az élelmiszerek kereskedelmi forgalmát központi árakkal szabályozzák. A jegyrendszer eltörlése azonban nem javít a munkásság helyzetén, hiszen a bevezetett központi árak magasak. 1935-ben az ország lakosságának túlnyomó többsége rosszabbul él, mint a forradalom előtt. Egy orosz közgazdász számításai szerint míg egy hazai munkás 1913-ban 333 kg fekete kenyeret vehetett a fizetéséből évente, 1936-ban ez már csak 241 kg-ra elég. A jövedelem reálértékének radikális csökkenését mutatja, hogy míg a NEP idején a fizetés 50%-át kellett alapvető élelemre költeni, 1935-ben jóval nagyobb hányadát, 67,3%-át.²¹

A számban és jelentőségben hihetetlenül megerősödő pártelit előretörésével megnőnek a társadalmi egyenlőtlenségek: a privilegizált helyzetben lévő pártfunkcionáriusok lényegesen jobban élnek másoknál. Fontos változások vannak a család megítélésében is, ez látszik az 1936-ban elfogadott új családjogi kódexből. Ekkoriban alakítják ki állami szinten azt a családmódellet, amelyben a szülői tekintély alapját az adja, hogy benne mintegy

²¹ Alekszandr NYEKRICs–Mihail HELLER: *A Szovjetunió története*. Osiris–2000, Budapest, 1996. 233.

mikroszinten az állam tekintélye jelenik meg.²² Ez azt is jelenti, hogy ez a modell a családi kötetmek elé helyezi az állampolgári kötetmek teljesítését. (Ez az értékszemplélet tükrözödik a Pavlik Morozov-kultuszban: a gyerek feljelenti gabonát rejtegető apját, a falubeliek meglincselik, majd kommunista mártír lesz belőle.) Az ugyancsak ekkoriban hozott úgynevezett gyerektörvény lehetővé tette az árva és elhagyott gyermekek összegyűjtését. Nem véletlen, hogy ezekben az években épült ki Makarenko pedagógiai rendszere is, amelynek alapelvei ugyancsak az autoriter állam községe-szervező elveit képezték le: a kollektivizálás, a militarizálás és a tekintélyelvűség alapján szerveződő közösségekben a nevelés ugyanúgy zárt rendszerben történik, ahogyan zárt rendszert alkot az állam is: az autoriter családban felnövé gyerek autoriter iskolába kerül, majd állampolgárként az autoriter társadalmi rend tagjává válik.

Az új, 1936-ban elfogadott alkotmány deklarálja, hogy az ország államformája változatlanul a munkásosztály diktatúrája, és ugyancsak kimondja, hogy a párt monopolisztikus irányító szerepet játszik az állam életében. Ezzel lezárul a totalitárius állam kiépülése.²³

A kulturális életben 1935 és 1937 között kezdenek mutatkozni az 1934-es I. szovjet írókongresszuson elfogadott (akkor még az íróársadalom többsége szemében pozitív) szocialista realista irány destruktív hatásai. Ezt jelzik egyebek mellett a kulturális életet eluraló gyűlések és összejövetelek. Az Írószövetségben 1936-ban zajlik a formalizmus- és a naturalizmusvita, egyike azoknak az egész sztálinista kultúrpolitikát jellemző álvitáknak, amelyek elsődleges célja az volt, hogy a szocialista realizmus normatív doktrínáját az aktuális kultúrpolitikai irányhoz igazítsák. A „formalizmus” terminussal rendre az avantgárd és a századelő modernségének poétikai eszközeit továbbvivő művészi gyakorlatot bélyegezték meg, a „naturalizmus” szakszavából pedig a hamis pátosztól és demagóg hazudozástól tartózkodó, „valóságghű” ábrázolásra törekvést kárhozzatató bélyeg lett a sztálinista esztétika szótárában. Magának a vitának a hangnemét plasztikusan adja

²² Uo. 214.

²³ Uo. 237.

vissza Sinkó mélységes felháborodást tükröző naplóbejegyzése: „...*ahogy* itt az írószövetség nagytermében 'a formalizmus és naturalizmus' kérdéséről a vita folyt, duzzadt és hömpölygött, az egészében mindinkább alvilági dühök és felgyülemlett gyűlölködés hirtelen feltörő árához hasonlított, áradáshoz, melynek szennyes sodrában egyszerűen eltűnt minden elementárisan kötelező tisztességtudás, jóakarát és emberi méltóság.”²⁴ Sinkó naplójában egyébként minden fontos politikai és kulturális eseménynek nyoma van. A mű dokumentumértékét bizonyítja egyebek mellett az is, hogy a forrásokra igényes orosz kutatók is idézik.²⁵

Az író elég rövid idő alatt eljut annak felismeréséig, hogy „nem könnyű forradalmárnak lenni a győztes forradalom országában”.²⁶ A naplóban lejegyzett tapasztalatokból meglehetősen sötét, kudarcok és súlyos csalódások felhőzte kép alakul ki. A Sinkó írói és emberi egzisztenciáját igazoló regény kiadatására irányuló minden kísérlet kudarcba fullad: hiábavalók az egyre újabb és újabb lektorokkal folytatott küzdelmek, a lektorok ajánlásai alapján fogcsikorgatva abszolválta átírások, húzások éjszakába nyúló önsanyargató szeánszai, a gyáva és szervilis kultúrcezinovnyikokkal való hadakozás. A „legszebb” talán az a Bulgakov vagy Ilf és Petrov tollára kívánckozó jelenet, amelyben a kiadó igazgatója letagadtatja magát. Sinkó (aki pontosan tudja, hogy akit keres, az ott van) mégis benyit a szobájába, ahol az asztal alá bújva találja a nagy embert. De nem csak a regény dolga nem halad előre: egy-két rövid önéletrajzi részletet nem számítva, mást sem tud publikálni az író. Sőt, a pénzkereseti céllal készített forgatókönyvterveket is rendre visszautasítják. A folyamatos kudarcok egyenes következményeként – annak ellenére, hogy Rothbart Irma röntgenorvosként két állást vállal – a házaspár a Moszkvában töltött idő legnagyobb részében szó szerint nyomorog, mígnem végül minden kereseti lehetőségtől végképp elesik. Kudarcba fullad a kulturális közéletbe való bekapcsolódás valamennyi kísérlete is: az író nem

²⁴ SINKÓ ERVIN: *Egy regény regénye*. I. m. 447.

²⁵ LAZAR FLEJSMAN: *Paszternak v tridcatije godi*. Jerusalem, 1984. – Flejsman több helyen idéz a mű német nyelvű kiadásából (*Roman eines Romans. Moskauer Tagebuch*. Köln, 1963).

²⁶ SINKÓ ERVIN: *Egy regény regénye*. I. m. 138.

engedik felszólalni sem a formalizmus–naturalizmus-vitán, sem az írószövetségi közgyűlésen, sőt, tervezett hozzászólását írásban sem jelentetik meg. Amennyiben a szovjet viszonyokhoz való alkalmazkodás kísérletét egyfajta másodlagos szocializációnak tekinthetjük, úgy ennek teljes csődjéről beszélhetünk.

Kiábrándítóak Sinkónak a szovjet művészettel kapcsolatos megfigyelései is. Látogatást tesz egy, a hivatalosság által dédelgetett szobrász, egy bizonyos Sadr műtermében, a moziban megnézi az új filmtermést, a színházakban az akkor játszott kortárs darabokat. Eleinte értetlenül áll a tapasztaltakkal szemben, s ilyen kérdéseket tesz fel: miért van az, hogy „a Szovjetunió művészi produkciójában se érzem még csak a leheletét sem annak, amit forradalminak, újnak, szocialistának lehetne nevezni?”²⁷ Vagy másutt: „hogyan van az, hogy ami művészi produkciót eddig itt láttam..., az egy Sosztakovics-opera kivételével elképesztően szegény, lelki és szellemi szegény, meddő, kísértetiesen vértelen és kong az ürességtől?”²⁸ Később már határozottan leszögezi: „A mai szovjet irodalomban általában még a visszhangját se lehet felfedezni a mai, itteni ember, a valóságos szovjet élet egyedülálló, igazán páratlan és grandiózus problémáinak... Azt hiszem, hogy épp a szubjektív elem az, aminek a hiánya miatt a mai szovjet irodalomban nincs meg az a meggyőző, autentikusan emberi elem, amely a szovjet irodalmat az októberi forradalom éveiben a világ legérdekesebb irodalmává tette.”²⁹ Majd, ahogy a tapasztalatai sokasodnak, egyre határozottabban fogalmazza meg (joggal) megsemmisítő ítéletét: „Itt a hivatalos giccs egy egész, mindent átfogó óriási államparátus segítségével egyeduralomra tett szert..., mely következetesen rányomja bélyegét minden esztétikai természetű megnyilvánulásra. A giccsnek ez a mesterséges tenyésztése..., egyeduralma szerves következménye a kormányzati módszernek, a giccs, a frázisnak ez az ikertestvére ma itt állami és államfenntartó funkciót tölt be.”³⁰

²⁷ Uo. 117.

²⁸ Uo. 116.

²⁹ Uo. 164.

³⁰ Uo. 247.

A szovjet művészettel kapcsolatos negatív benyomásokra a Sosztakovics elleni durva támadás³¹ és a körülötte kibontakozó művészetellenes kampány teszi fel a koronát: Sinkó a naplóban részletesen idéz a *Pravda* útszéli hangú mocskolódásából. Az 1936. január 29-i bejegyzésben, a cikkekre reflektálva, arra a következtetésre jut, hogy a progresszív művészet elleni támadás a diktatúrák közös sajátja, s hogy a művészettel szemben megfogalmazott elvárások mögött ugyanaz a gondolkodásmód áll mind a náciknál, mind a kommunistáknál: „Majdnem úgy hat, mint érthetetlen kontamináció..., mint a mai német nemzetiszocialisták ’művészeti nézeteinek’ idáig érő befolyása. Valamennyi Moszkvában megjelenő újság ma újra közölte a tegnapi *Pravdának* ezt a cikkét, és a német elvtársak, akik a *Deutsche Zentral-Zeitungban* németre fordították, furcsán érezhették magukat, mikor e moszkvai német újságban az orosz szöveget pontosan Goebbels német szavával, goebbeli terminológiával fordították le: *Entartete Kunst*. Goebbels terminológiája eredeti nyelven még hátborzongatóbban hat a szovjet sajtóban.”³² Ez a szembeszökő egybehangzás magát az író is annyira megdöbbenhette, hogy az egy nappal későbbi bejegyzés tanúsága szerint visszavonja az előző nap írottak túlzottan is messzire vezető gondolatát: „...gyanakodva kérdelem magamtól: nem az én szubjektív, intellektuális és artisztikus nézőpontom-e az oka annak, hogy egyetlen prepotens újságcikk nekem az egész rendszer ellen való bizonyítékként, az egész rendszerhez való vi-

³¹ Az 1936-os kampány tényleges céljával kapcsolatban Szolomon Volkov valószínűsíti, hogy a támadás háttérében több ok húzódnhatott meg. Egyrészt Sztálinnak az ez idő tájt tervezett általános értelmiség- és művészetellenes kampánya, másrészt olyan aktuális politikai és kultúrpolitikai motívumok is szerepet játszhattak benne, mint a család megerősítésének szándéka. Emellett az is szóba jöhetett, hogy Sztálin a külföldön már meglehetősen ismert alkotót így próbálta rövidebb pórázra fogni, kordában tartani. Az ügy azonban váratlanul nagy nemzetközi visszhangot kapott, és ez arra készítette Sztálint, hogy lemondjon a tervezett nagy értelmiség- és művészetellenes kampányról. Volkov egyébként Sosztakovics sejtését, illetve sugalmazását igyekszik különböző, egyebek közt stilisztikai és nyelvi kutatásokkal is alátámasztani, ezért azt állítja (és ez nem általánosan elfogadott az orosz tudományban), hogy a cikkeket maga Sztálin írta. (Lásd Szolomon VOLKOV: *Sosztakovics és Sztálin*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 105–118.)

³² Uo. 376. (*entartete*: korcs, elfajzott)

szonyomat negatíve befolyásoló tényként jelenik meg?”³³ Nem először történik, hogy ez esetben is a tekintélyhez fordul magyarázatért. Ugyanakkor érezni, hogy csak jobb híján, más lehetőséget nem találva kapaszkodik Lenin megingathatatlanak vélt autoritásába. Gondolatban szinte vigyázzba állva mondja fel a nagy alapító atyától megtanult leckét: meg kell változtatni a *nézőpontot*, ahonnan az ember az eseményeket nézi, hiszen „csak az láthat az adott történelmi szituációban világosan és emberien, aki a proletariátus oldaláról, és a forradalom célját igenelve foglal állást az eseményekben”.³⁴

Az Egy regény regényét olvasva rádöbbenünk, hogy „a” magyar kiábrándulásirodalom kiváló darabjáról van dolgunk. Miről is van itt szó?

Talán az eddigiekből is kiderült, hogy a napló és az 1953-ban hozzáfűzött kommentárokkal kiegészített memoár a magyar eszmetörténet izgalmas dokumentuma, a magyar kiábrándulásirodalom³⁵ egyetlen darabja, és mint ilyen, az európai eszmetörténetnek a Gide, Orwell, Koestler és mások fémjelezte irányzatához tartozik.³⁶ Sinkó művét a szerző sajátos pozíciója emeli ki az e tárgykörbe sorolható művek közül: míg az említett

³³ Uo. 378.

³⁴ Uo. 379.

³⁵ A kommunista pártot elhagyó, a pártzsargonban „renegátnak” (vagy „konvertitáknak”) nevezett volt párttagok beszámolóit nevezik így összefoglaló névvel. Ezek a beszámolók műfajilag az önéletrajzi irodalomhoz tartoznak. Fajtajáról lásd Michael ROHRWASSER: *Der Stalinismus und die Renegaten. Die Literatur der Exkommunisten*. Stuttgart, 1991.

³⁶ Ennek a kiábrándulásirodalomnak a története párhuzamos a kommunizmus történetével, és a szovjet naplók mellett más műfajú, döntően a harmincas-ötvenes években született műveket is ide sorolhatunk. A legkorábbiak közé tartozik Arthur Koestlernek a hivatásos forradalmárok ideológiáját bemutatató *Sötétség délben* című regénye (1939) és George Orwell műve, a *Hódolat Katalóniának* (1938), amelyben a spanyol polgárháborúval kapcsolatos szovjet politika lényegét ábrázolja. Az irányzat további fontos darabjai: Panait ISTRATI (V. Serge) : *Más fény felé. I-II*. 1929. (1931); André GIDE: *Visszatérés a Szovjetunióból*. 1936; R. CROSSMAN–A. KOESTLER: *The God that Failed*. 1950 (magyarul lásd Koestler címadó esszéjét: *A bukott isten*. In: BOJTÁR Endre [szerk.]: *Folytatásos önéletrajz*. Osiris–Századvég, Budapest, 2000); ARTHUR KOESTLER: *The Yogi and the Commissar and Other Essays*. 1945.; Uő: *The Invisible Writing*, 1954; magyarul: *A láthatatlan írás*. Osiris, Budapest, 1997.)

nyugati szerzők nemcsak az átélt élményektől tartanak distanciát, hanem már magától a kommunista mozgalomtól is eltávolodtak, itt a memoár lapjain a szemünk láttára bontakozik ki a kiábrándulás drámája, miközben tanúi lehetünk az író küzdelmének, amit azért folytat, hogy *ne kelljen feladnia* eszményeit. Ez a két, ellentétes irányú folyamat együttesen tárja fel azt a korabeli kommunista értelmiség körében tipikusnak mondható morális skizofréniát, amelynek tudomásom szerint magyar nyelven nincs más írásos nyoma.³⁷ A hasadtság annál gyötrőbb, mennél inkább tudatában van az író, mennél mélyebben érzi, hogy ez a hasadtlelkűség ott és akkor leküzdhetetlen: „Két arccal mozgok a világban: a feltétlenül és hangosan mindenre igent mondókkal szemben a kérdező, kétkedő, sőt tagadó, a kétkedőkkel szemben azonban a mindent szenvedélyesen megmagyarázó és védelmező szerepét vállalom.”³⁸ Ennek a két szélső pólus között vibráló feszültségnek a lenyomatát hordozza minden egyes lapján az *Egy regény regénye*. Csak illusztrációként: az egyik keserű hangú bejegyzésben ezt olvassuk: „ami itt és most van, az nem szocializmus”, „ami megvan, ami ma itt van, azt nem volna szabad szocialista társadalomnak nevezni. Nem volna szabad, a szocializmus gondolatának emberiségére és tisztaságára érdekében.”³⁹ Majd, mintha az író maga is megijedne kijelentése súlyától, a következő bejegyzésben önmagát korrigálva máris tompítja a megfogalmazás élességét, és saját magát is önmérsékletre inti.

A *Szemben a bíróval* című önéletrajzi esszét idézve azt mondtuk, Sinkó kommunista meggyőződésében nagy szerepe volt a proletariátus világmegváltó küldetésébe vetett hitnek. Nos, a „proletariátus” mint olyan, nem jelenik meg a moszkvai napló és a memoár lapjain. Mi több, a kommunista ideológia központilag hirdett ideálja, az ’új ember’ is csak negatív konnotációban szerepel: „a szót, hogy ’új ember’, már nem tudom hallani anélkül, hogy fel

³⁷ A kifejezést Eörsi István alkalmazza Lukács György életútjának és pályájának jellemzésére a *Megélt gondolkodás* bevezető tanulmányában. Lásd EÖRSI ISTVÁN: Az utolsó szó jogán. In: LUKÁCS György: *Megélt gondolkodás. Életrajz magónszalagon*. Az interjúkat készítette EÖRSI István és VEZÉR Erzsébet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. 18.

³⁸ SINKÓ Ervin: *Egy regény regénye*. I. m. 480.

³⁹ Uo. 386.

ne szísszenjek”,⁴⁰ S a hétköznapi emberek? Amikor az 1935-ben megrendezett első szovjet karnevál után az író úgy elszakítja feleségétől a vadul tülekedő tömeg, hogy csak késő éjjel találkoznak lakásukon, keserűen jegyzi fel: „Civilizálatlanok, brutálisak, még közel vannak az ősemberhez. Rossz, hogy így van, de nem ez a legrosszabb. A legrosszabb az, hogy nap nap után újságok, filmek, írók és szónokaik azt bizonygatják, hogy ők nem csak kulturáltak, hanem – új emberek, ők az új ember.”⁴¹

Sinkó a szovjet emberideál mögött meghúzódó mentalitásról sem nyilatkozik túl hízelgően: „A Szovjetunióban olyan embert akarnak formálni, aki egész szellemi struktúrájában a hamleti vagy a fausti típus teljes negációja... A szovjet ideál olyan ember, aki maximális szorgalommal sajátítja el az autoritatív és minden további kérdést már csírájában feleslegessé tevő, kidolgozott feleletek sorát.”⁴² Élő példája ennek a naplóban: a Bajor Tanácsköztársaság idején München városparancsnokaként szolgáló Peter Mayer. Sinkó, miután meglátogatta, azt jegyzi fel róla, hogy „moszkvai nevelést kapott... Valósággal élő karikatúrája az ideális szovjet polgárnak. Mint aki tapsolva alszik el és tapsolva ébred.”⁴³

A Szovjetunióban töltött majdnem napra pontosan két év nem-hogy megoldotta volna, hanem még gyötrőbb kérdésként tolt fel a hontalan emigráns egzisztenciális dilemmáját. Vissza-visszatérő mozzanata a memoárnak az erre való utalás: „Más az, ha valaki nem kirándulóként, hanem úgy van itt, hogy itt kell megkapnia a pozitív feleleteket élete döntő kérdéseire – mert ha itt nem kapja meg, akkor... akkor hol? ...én, ahogy a csiga a házát, mindig, mindenütt magammal hordozom annak a terhét, hogy n i n c s hazám...”⁴⁴ Sinkó kommunizmusba vetett hite, amelyre az egész életét építette, egyre kevésbé tud ellenállni a naponta rázúduló, a hitet folytonosan erodáló tapasztalatoknak és az azokból levonható – bár sokszor meg sem fogalmazott – következtetéseknek,

⁴⁰ Uo. 264.

⁴¹ Uo. 207.

⁴² Uo. 238.

⁴³ Uo. 263.

⁴⁴ Uo. 350.

egyre inkább valamiféle kényszeredett, fogcsikorgatva vallott meggyőződésévé válik („az én hitemben kevesebb az öröm, mint az elszántság”).⁴⁵

Az a Sinkó Ervin, aki 1937 áprilisában kiutasítási határozattal a kezében kénytelen elhagyni két évvel azelőtti reményei hónapát, csalódott a Szovjetunióban. Valószínűleg továbbra is baloldalinak (kommunistának?) gondolja-tudja magát, de érezhető, hogy biztos fogódzók nélkül maradt. Annyi bizonyos csak, hogy Moszkvából – jobb híján – ismét Párizsba menekülnek, ahol Sinkó furcsa helyzetbe kerül: a sztálinisták szemében ő egy ellenzéki „trockista”, a nem sztálinisták (korabeli nyelven: „trockisták”) számára pedig éppenséggel sztálinista.⁴⁶ A publikálási lehetőségek szempontjából monopóliumhelyzetben levő sztálinisták blokád alá helyezik az írókat, aki nem hajlandó nyilvánosan hitet tenni a sztálini vonal mellett.⁴⁷ (A kötelezően előírt rítusnak megfelelően meg kellett volna bélyegeznie a nagy perek vádlottjait.)

Mégsem adja fel a Szovjetunióval való szolidaritását mindaddig, amíg hírért nem veszi a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötésének.⁴⁸ Rezignált és szorongó soraiból egyvalami látszik bizonyosnak: szakít azzal a mozgalommal, amelyhez eddig – ha fogcsikorgatva is – hűséges volt. Az 1939. augusztus 31-én kelt bejegyzés a párizsi naplóban így szól: „Életem utolsó húsz éve úgy telt el, hogy mindennek ellenére a legfelsőbb földi morális kategóriát a bolsevizmus képviselte – most vége, véglegesen vége. Szegényebb vagyok, mint valaha is voltam – de másrészt szabad, mintha most lépnék csak a világba... Kíváncsi vagyok,... milyen lesz a világ a morális hypothéka eltűnése után, melyet eddig U.R.S.S. képviselt. És a kérdések tömegében legfontosabb: minek a csődjénél asszisztálok: egy politika vagy a marxizmus csődje-e az, ami bekövetke-

⁴⁵ Uo. 200.

⁴⁶ Ezzel voltaképpen csak a Moszkvában átélt helyzet ismétlődik meg, azzal a különbséggel, hogy Párizsban a mereven szembenálló frakciók erőszakkal be akarják tuszkolni valamelyik csoportba.

⁴⁷ A francia sztálinisták nevében ezt Barbusse felesége közli Sinkóval. (SINKÓ Ervin: *Egy regény regénye*. I. m. 601–605.)

⁴⁸ Koestler számára is ez adta a végső lökést a szakításhoz. (A bukott isten. In: BOJTÁR Endre [szerk.]; J. CONRAD–A. KOESTLER–V. ČERNÝ: *Folytatásos önéletrajz*. Osiris–Századvég–2000, Budapest, 1994. 170.)

zett?”⁴⁹ Az egész naplónak ez a talán legkeserűbb mondata, egy olyan kérdés, amelyet kommunisták nemzedékei tettek-tehettek fel anélkül, hogy szomorú aktualitásából veszített volna. A memoárba már nem került be.⁵⁰

A háború kitörése hírére Sinkóék az utolsó keletre induló vonattal visszatértek Jugoszláviába. Sinkó 1939-ben, Zágrábban, August Cesarec kommunista írónál találkozott először Miroslav Krležával, aki publikálási lehetőséget és az *Optimisták* horvát kiadására szóló szerződést kínált az akkor még horvátul nem is nagyon jól tudó írónak. Ezeket a terveket azonban a háború meghiúsította. Az 1939 és 1943 közötti néhány év Sinkó számára – ismét, sokadszor – a teljes bizonytalanság időszaka: nem tartozik sehová... nincs remény.

A polgárháborús öldöklés, az olasz és a német megszállás, az usztasák és a csetnikek előli menekülés, majd a fogolytábor újabb, hatalmas megpróbáltatás az immár nagyon fáradt és megkeseredett írónak. A házaspárt előbb a brači, majd a Rab-szigeti fogolytáborban tartják fogva mint zsidókat. A táborban működő illegális népfelszabadító bizottság révén keresnek kapcsolatot a partizánokkal, és Olaszország kapitulációját követően csatlakoznak egy csapatukhoz. 1943 és 1946 között Sinkóné különböző tábori kórházak igazgatója (Šibenikben, majd a šalatai kórházban), Sinkó ugyanott kultúr munkás.⁵¹

Az utolsó élet- és pályaszakasza eszmei elköteleződésének hátterét még sematikusán felvázolni sem könnyű, oly kevés az írásos nyom. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a partizánokkal együtt töltött idő tapasztalata mellett igen sokat nyomott a latban a

⁴⁹ SINKÓ Ervin: *Párizsi napló*. In: Uő: *Az út. Naplók 1916–1939*. I. m. 384.

⁵⁰ 1961-ben, amikor az előszó keletkezett, azaz az első magyar nyelvű kiadás idején, már más a szerző pozíciója: lezárt korszakként, kívülről tekint a sztálinizmusra, a korabeli titói Jugoszlávia jelenidejét pedig önálló és a sztálini szovjet rendszertől független világgként értelmezi. Mi több, a titói sztálinizmust tekinti az „igazi” kommunizmusnak.

⁵¹ SINKÓ Ervin: *Bezűzött háborús napló, 1939–1944*. Újvidék, JMMT, 2000. Sajtó alá rendezte: BOSNYÁK István. *A Nehéz honfoglalás* című napló teljes szövegeinek kiadása.

Krležától kapott támogatás és inspiráció,⁵² meg a majd három évtizednyi hontalanságot követően kézzelfogható realitássá váló honfoglalás lehetősége. 1945 után Sinkó minden helyzetben kiáll Titó Jugoszláviája mellett, ahol otthont és munkát kínálnak neki.⁵³ Az elköteleződés bizonyítéka az 1948–1951 között született publicisztikai írásokat tartalmazó, 1952-ben Novi Sadon megjelent *Kísértet járja be Európát* című kötete. A korabeli jugoszláviai jelen sztálinista vonásait nem látja, vagy nem akarja észrevenni az író. Egyetlen célja, hogy megvédje Jugoszláviát a Szovjetunió és szövetségesei támadásaitól. Írásaiban idealizálja a jugoszláviai szocialista építést, démonizálja a Szovjetuniót és a Rákosi-rendszert. Mivel nincs írásos nyoma, nem tudjuk, mit tudott, mit tudhatott Sinkó a titóizmus sötét oldaláról. Elköteleződésével kapcsolatban azt a látszólag paradox megállapítást tehetjük hogy ő, aki az *Egy regény regényében* elsők között írta le és leplezte le a sztálinizmust akkor, amikor még neve sem nagyon volt a rendszernek,⁵⁴ nem sokkal később egy másik sztálinizmus apológétája lett.

⁵² Krleža a példakép, a rokon világszemléletű alkotó. Sinkó kötetnyi esszét szentelt a Krleža-művek értelmezésének. (SINKÓ ERVIN: *Miroslav Krleža. Esszék, tanulmányok, kommentárok*. Sajtó alá rendezte: BOSNYÁK ISTVÁN. Forum, Újvidék, 1987.

⁵³ Krleža a Lexikográfiai Intézetben szerzett neki állást, a megélhetése ettől fogva biztosítva volt. 1959-től az újvidéki egyetemen Sinkó a maga alapította Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékot vezette haláláig.

⁵⁴ A sztálinizmust elméletileg csak az 1950-es évek első felében kezdték leírni. Hannah ARENDT: *A totalitarizmus gyökerei* (1951) és Raymond ARON: *Az értelmiség ópiuma* (1955) volt az a két úttörő elméleti munka, amelyet később számtalan más követett, s mára már a sztálinizmus elméletének is több irányzata alakult ki.